

ARHIV POVELJSTVA ARMADNE SKUPINE MARSALA SVETOZARJA BOROEVICA

Med bogatimi zbirkami Državnega arhiva LRS v Ljubljani, ki je nedavno praznoval desetletnico svojega obstoja, je tudi srednje debel sveženj spisov, zemljevidov in risb, ki predstavlja drobec nekdanje registrature pri poveljstvu armadne skupine avstrijskega maršala Svetozarja Boroeviča¹ iz časa prve svetovne vojne (1916—1918).

Ko se je zamajala oktobra 1918 avstrijska fronta v Italiji in je nastopil razkroj Boroevičevih armad, se je začel splošen umik čet iz Benečije. Mase so se valile v zaledje in skušale peš, na konjih, na vozovih in po železnici uti zasledujočim sovražnikom ter priti čim prej domov. Tudi poveljstva soške in šeste armade ter armadne skupine Boroeviča so hitela, da spravijo svoje stvari na varno. Poveljstvo soške armade je odšlo 3. novembra 1918 v Ljubljano in je tam prenehalo s svojim delom 14. novembra. 8. novembra je ustavilo svoje delovanje poveljstvo armadne skupine maršala Boroeviča, 18. nov. pa komanda 6. armade v Celovcu.² Ni še pojasnjeno, kako je prišel vlak s »prtljago« generala Boroeviča in registraturo poveljstva njegove armadne skupine na gorenjsko progo. Dejstvo pa je, da so ga ustavili okoli 10. novembra (dneva ni mogoče točno ugotoviti) na kranjskem kolodvoru. Ako upoštevam razpoloženje sestradanih in slabo oblečenih vojakov in civilnega prebivalstva ob prevratu, se ne bomo čudili, da so se polastili živil, pa tudi zasebne imovine maršala Boroeviča (pohišstva, obleke, posodja, pribora, vozil in dr.). Boroevič se je pozneje zanimal za usodo svoje »prtljage« in dr. Janko Brejc, tedanji predsednik Narodne vlade Slovenije, je dal baje izvesti preiskavo. Morda pridejo kdaj ti spisi še na dan, ko bodo na razpolago za proučevanje tudi tiste arhivalije, ki so že dlje časa vskladščene na raznih krajih v Ljubljani. Zaenkrat se morem sklicevati le na trditve dr. Brejca v spominskem zborniku »Slovenici v desetletju 1918—1928«, ki pa pravno niso precizne: »Preiskava je ugotovila, da je bila Boroeviču prtljaga res odvzeta, toda slovenski državni organi tega niso storili. Domnevno so bili to organi Narodnih svetov ali Narodnih straž. Možno je tudi, da so mu jo zaplenili ob splošni zmešnjavi tik za fronto docela neodgovorni elementi.«³ Značilno pa je, da je dal dr. Brejc Boroeviču, ki se je naselil v Celovcu in je tam umrl l. 1920, podporo na račun odškodnine za odvzeto »prtljago«.

V enem izmed železniških voz je bila zložena registratura poveljstva armadne skupine. Zanj ni bilo zanimanja. Spise so zmetali z voza kar med železniške tise. Morda so upali najti še kaj drugega. O vsem tem je moral izvedeti tudi kranjski dekan, znani zgodovinar in nekdanji arhivar in urednik »Izvestij Muzejskega društva za Kranjsko«, Anton Koblar. Poslal je hlapca Poldeta na postajo z vozom in mu naročil, naj prepelje vso registraturo v župnišče. Kolikor se morem spomniti, je naložil s spisi 7 voz. Dekan je dal začasno zložiti spise na tla v veliki sobi v 1. nadstropju, kjer je krasila stena značilna tapeta iz konca XVIII. stoletja.⁴ Nameraval je obogatiti z opisanim važnim zgodovinskim gradivom zbirke arhiva pri Narodnem muzeju v Ljubljani. Toda prišlo je drugače. Dr. Brejc je sporočil Koblarju, da bo prišlo vojaštvo po omenjene spise in jih prepeljalo

v Zagreb. Zakaj dr. Brejc ni dovolil, da prevzame Narodni muzej v Ljubljani registraturo poveljstva armadne skupine Boroevič, mi ni znano. Morda je tako odločila vojaška oblast.

Ko pa so vojaki naložili fascikle na avto, sem bil prepričan, da ni ostalo ničesar več v Kranju. L. 1941 se je izkazalo drugače. Tedaj je izpraznila nemška policija ves arhivski prostor v kranjskem župnišču. Srednjeveški kodeksi neprecentjive vrednosti in vsi drugi spisi in knjige so bili ogroženi. Le z odločnim in vztrajnim sodelovanjem tov. prof. Franceta Fistra ter tov. Albina Lebra in Gregorja Jelenca je uspelo spraviti zbirke kranjskega župnišča na varno. Pri popisu pa je prišel na dan tudi sveženj spisov, zemljevidov in risb, ki so ga l. 1919 ob prevozu v Zagreb najbrž pozabili vojaki. O usodi ostalega arhiva poveljstva armadne skupine Boroevič, ki ga je menda prevzel Vojni arhiv v Zagrebu, mi ni nič znanega.

Moj namen je skromen. Nekako ob štiridesetletnici opisanih dogodkov želim opozoriti na nekatere spise v fascikli, ki je ohranjen. Na tem mestu pa ne nameravam kritično pretehtati vsebino aktov, še manj izčrpati snov. Za vojaškega strokovnjaka zlasti topniške in letalske stroke utegne ostati kakšna zanimiva podrobnost, vendar dvomim, če bo bralec izvedel kaj bistveno novega.

Ohranjeni spisi niso več v prvotnem redu, ker se nanašajo na razna leta in različne zadeve. Morda so ležali kot pozabljeni drobcji na tleh in jih je naknadno nekdo zložil in povezal.

Po časovnem redu je najstarejši sestavni del fascikla fotografija, ki predstavlja *topniški boj* pri Gorici dne 1. novembra 1916. Spisi začno šele v dobi po 25. avgustu 1917, ko je predpisalo vrhovno poveljstvo avstrijskih čet, da se oblikujeta prva in druga soška armada, gen. polkovnik Boroevič s svojim štabom v Postojni pa prejme položaj poveljnika armadne skupine. Vodja 1. soške armade je postal gen. polkovnik Vaclav baron Wurm, njegov šef gen. štaba pa polkovnik Teodor Körner pl. Siegringen, sedanjí predsednik avstrijske zvezne republike. Za poveljnika 2. soške armade so postavili gen. pehote Ivana pl. Henriqueza, za njegovega šefa gen. štaba pa polkovnika Henrika barona Salis-Samaden.⁵

Ta armada je imela v 11. soški bitki med drugim svoje položaje tudi na *Banjski planoti*, kjer je prišlo avgusta 1917 do občutne krize avstrijske fronte. O tem poroča vrsta spisov našega fascikla, ki tvorijo neko enoto: FML Ludvik Goiginger, poveljnik 75. pehotne divizije, predlaga poveljstvu 2. soške armade (25. sept. 1917) poročilo 10. gorske brigade o bojih na Banjski planoti od 22. avgusta do 14. septembra in zahteva, da se preišče, koliko je utemeljena trditev omenjene brigade, da je njej podrejeno topništvo v bojih na omenjeni planoti odpovedalo. Poveljnika artilerije (podpolkovnik Viktor van Goethem in nadporočnik inž. Jurij Krzemieć) sta priložila obrambne spise, ki prikazujejo paničen umik Avstrijcev proti Cepovanu.⁶

Po italijanskem načrtu naj bi se polastila 2. armada pod gen. Ludvikom Capellom Banjščic in nato zasedla Tolmin in Trnovski gozd. Glavni napad se je moral vršiti na odseku Soče med Desklami in Selom, kjer je bilo levo krilo

avstrijskega XV. in desno XXIV. korpusa. Na tem kraškem ozemlju so bile avstrijske obrambne naprave zelo skromne; manjkalo je tudi pitne vode in potov. Poveljstvo 10. gorske brigade se je pozneje čudilo, da čete niso pripravile nikakih položajev na planoti n. pr. na hrbtu Kolka, ki je bil tako prikladen po narodi. Viktor van Goethem, ki je došel sredi junija 1917 s severnega bojišča na soško fronto, je skušal urediti topniško obrambo na odseku med Desklami in Logi. Postavil je dve skupini za zaporni ogenj, ki sta bili podrejeni 41. in 42. strelski brigadi ter eno skupino za borbo v daljavo s težkimi baterijami, ki jih je postavil na planoto vzhodno od Jeleneka in Lohke. Baterije so si morale same urediti položaje in zavetje za vojake in živali. Posebno slabo je kazalo za konje, ki jim je manjkalo krme in hlevov. Zaradi deževnega in mrzlega vremena je poginilo v kratkem okrog 300 konj. To je moralo postati usodno za topništvo, ko se je pokazala nujna potreba premestiti baterije drugam.

Po poročilu van Goethema se je pričela 11. soška bitka 17. avgusta s silnim topniškim ognjem italijanske artilerije, ki je zdaleka presegala avstrijsko. Učinek je krepila uporaba bojnih plinov in letalski napadi, ki so prisilili že 11. avgusta poveljstvo XXIV. korpusa, da se je preselilo iz Čepovana v Lokve, nekaj dni pozneje še XV. korpusa, ki je preneslo svoj sedež iz Podmelca v Hudo južno. Po spretnih pripravah, pri katerih je sodeloval prebegli češki častnik, je uspelo Italijanom 19. avgusta prestopiti Sočo in predreti skozi avstrijsko fronto med Ročinjem in Avčami. 42. avstrijska strelska brigada je bila povečini uničena. Njej podrejena topniška skupina za zaporni ogenj je prenehala delovati. Avstrijske čete so bile potisnjene na črto Morsko—Vrh. Drugi dan (20. avgusta) so morali umakniti še skupino, ki je zapirala pot v dolino potoka Avščka na črti Avče—Frata. Enote, ki so utrpeli močne izgube, so skušale urediti nov obrambni položaj na črti: Morsko—Kuk—Levpa—Široka Njiva—Log. Istočasno je prejel van Goethem ukaz, naj takoj umakne svoje težke baterije na primerne nove položaje. Premestitev pa je smatral za nemožno, ker ni imel dovolj konj na razpolago in še ti so bili popolnoma oslabei. Tudi je bila Jelenekova dolina stalno zastrta s strupenimi plini. Zato je van Goethem naročil, naj vztrajajo baterije na svojih položajih in posegajo še dalje v boje pehote. Toda kmalu je bila večina topov zadeta in uničena. Do vasi Lohka je mogel spraviti le še dva topa. Ker je bila vsa okolica zakrita v oblak dima in prahu, so učinkovali optični signali le v neposredni bližini. Tudi z zaledjem je bila prekinjena vsaka zveza. V tej zmedii so mnoge baterije same razstrelile ali kar zapustile svoje topove. Pri tem je bil izgubljen tudi pretežni del telefonskega materiala. Tako je bilo avstrijsko topništvo skoraj docela izločeno. Po cesti iz Čepovana pa ni mogel dobiti poveljnik artilerije novih baterij zaradi premočnega prometa.

Zato je uspel Italijanom prodor na planoto Banjščic, kajti že 21. avgusta se je pričela majati nova obrambna črta avstrijske pehote. Po močni topniški pripravi je napadla italijanska pehota in dospela na Kuk. Avstrijske čete so se umaknile proti Jeleneku. Prišlo je do bojev na terenu med Vrhom in Humarji. Kritičen položaj je postal še bolj občuten, ker se je raz-

širila vest, da so prodrli Italijani tudi severno od Levpe in da gredo proti Kalu.

Nato je poslalo armadno poveljstvo na pomoč 73. pehotno divizijo pod Ludvikom Goigingerjem, ni ji pa dalo na razpolago tovornih avtov, da bi dospela hitreje in morda še pravočasno na bojišče. Zato so izgubili Avstrijci naslednji dan (22. avgusta) popoldne še Jelenek. Prvi bataljoni 73. peh. divizije (10. gorske brigade) so posegli šele ponoči v boj in vrgli s protinapadom nasprotnika z vrha Kolka. Položaj na planoti je bil izredno kritičen. Pehota v prednjih vrstah skrušena, demoralizirana, brez odpornosti in brez rezerv. Artilerije dejansko ni bilo. Večji del topov je izgubila, ostanek se je umikal, pa ni imel municije, ne opazovalcev, ne zvez. Ves poveljevalni in obveščevalni ustroj ni več učinkoval, tako da niti čete niti njihovi poveljniki niso bili dovolj orientirani o lastnem položaju in položaju sosednjih skupin. 10. gorska brigada, ki je zasedla najprej vzpetosti vzhodno od Humarjev in Lohke in nato zamenjala izmučeno moštvo na Kolku, je bila navezana baje le na ročne granate in strojne puške, ker je delovanje avstrijskega topništva skoraj popolnoma prenehalo.

Ko pa je bila še sredina 106. črnovojniške pehotne divizije pri Rutarščah prebita, so se prenesli boji že na črto Vodice—Dragovice. Zato so bili zvečer pri generalnem štabu v Postojni močno potrti. Ker je obvladovalo italijansko topništvo bojni prostor popolnoma, bi ne bilo mogoče preprečiti poraza, če se posreči Italijanom premagati še čete 73. pehotne divizije. Zato se je odločil Borojevič še isti večer, da opusti položaje na planoti Banjščic Sv. Duha ter umakne čete na neko črto, ki bi potekala od Sv. Gabrijela po severnem robu Trnovskega gozda na vzhodni rob Čepovanske doline, odtod pa po črti Špilenca—Koren—Hoje—Log.

Naslednji dan (23. avgusta) ob 9. uri dopoldne je bilo izdano povelje za umik, ki naj bi ga izvršili ponoči od 23. na 24. avgust. Goiginger pa ni presojal položaja tako pesimistično. Sklenil je, da se umakne zaenkrat le do črte Log—Mešnjak—Hoje—jugozahodno od Kala—Vrhovec—Madoni—Zagorje—Sv. Gabrijel. Umik čet in materiala preko Čepovanske doline bi utegnil imeti katastrofalne posledice. Že ukaz o umiku do Čepovanske doline je zelo slabo vplival na razpoloženje vojakov, ker so sklepali iz tega, da so bile čete nekje drugod porazene. Ko je dospelo povelje za umik, so baterije po poročilu 10. gorske brigade deloma razstrelile svoje topove, deloma popustile in zbežale. Pehota je opazila zahodno od Humarjev 10 topov, ki jih je pustilo moštvo, dasi Italijani še niso prišli do tja in bi jih mogli odpeljati do časa predpisane umika. Pešci so skušali razstreliti omenjene topove z ročnimi granatami, pa jim ni uspelo. V bližini Vrhovca je stalo tudi 10 topov, ki jih je pustila artilerija na cedilu. Te je spravila pehota na varno. Pehota je zasedla ponoči nove položaje, ki so bili zgoraj omenjeni, ki pa sprva niso nudili potrebne kritje. Še v teku 24. avgusta je baje zvelkla pehota nekaj topov in mnogo municijskih in trenskih voz kljub močnemu sovražnikovem topniškemu ognju za fronto. Obravnavana poročila kažejo, da je utrpela avstrijska artilerija ogromne izgube na topovih in materialu, ker je deloma razstrelila deloma zapustila topove, ko se je bila lastna pehota še v prednjih vrstah. Ob umiku so po-

vzročile topniške in trenske kolone silen zastoj na edini cesti proti vzhodu. Poveljstvo 10. gorske brigade je tožilo, da artilerija od 24. do 27. avgusta ni nudila pehota nikakršne podpore. Za razporeženje pri topništvu je bilo značilno vprašanje nekega poveljnika baterije dne 25. avgusta, ali sme razstreliti svoje topove, ker je menil zaradi pomanjkljivega opazovanja, da je postal njegov položaj nevzdržen. Posebno težko je bilo, da je obstreljevala artilerija kljub po-

novnim opozorilom in danim znakom večkrat lastno pehoto in ji baje povzročala težje izgube kot nasprotniku tako, da je bil 26. avgusta brigadir prisiljen ustaviti streljanje baterij.

Van Goethem se je skliceval na povelje divizije, da morajo vse baterije takoj nazaj v prostor severno od ceste Podlešče—Čepovan. Kolikor pa bi jih ne mogli premestiti, morajo topove, municijo in drugo bojno orodje, ki ga puste, brezpogojno uničiti ali napraviti nerabno.

Položaji avstrijskih čet na Banjški planoti od 19. do 27. avgusta 1917
(po knjigi: Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914—1918, VI. B., priloga 19)

Ukaz o umiku je imel za posledico brezupno zmedo pri artileriji, ki je pripadala raznim skupinam in divizijam. Premikanje na edini cesti, ki je bila zamašena že od prej, je povzročilo še večje težkoče, kar je vplivalo tja do pehotnih položajev na fronti. Mnoge baterije so stale še 24. avgusta na svojih prejšnjih mestih. Zmedo označuje že dejstvo, da so potrebovali pešci od Lokovca do Čepovana štiri in še več ur. Znaki paničnega bega so bili opazni še več dni po omenjenem umiku v Čepovanski dolini. Van Goethem je zatrjeval, da so odpovedala v dneh 23.—24. avgusta vsa višja poveljstva. Pomagal si je sam in sestavil neko topniško skupino, s katero je posegel 25. avgusta v boj. Res pa ni manjkalo kratkih strelcev, ker ni imel izvidnikov in opazovalcev. Upoštevati se mora tudi dejstvo, da so oddali nekateri topovi že preko 12.000 strelcev in razprševali izstrelke preko 600 m. Nadporočnik Krzemieñ, ki je tudi zagovarjal delovanje artilerije, pa je trdil, da mu je pomagala pehota samo enkrat pri reševanju topov, da pa so v mraku izginili pešci, potem ko so se polastili konzerv in kruha, ki je bil v nahrbtnikih na topovih. Pehota mu je odrekla pomoč tudi pri donašanju municije za topove. Zagato na cesti proti vzhodu je povečal nek 50,5 cm možnar, ki mu je počila os in je obtičal sredi pota.

Pri nadaljnjih napadih na novo obrambno črto Italijani niso dosegli zaželenega dokončnega cilja. 27. avgusta je bila avstrijska artilerija že bolje urejena, vendar je bilo njeno streljanje baje še tako nezanesljivo, da niso upale čete izvesti protinapad. Kriza na Banjski planoti pa je bila premagana.⁷

V »Zbranih poročilih o uporabi bojnih plinov v borbi« je iz časa 11. soške bitke pod točko 1. izvelec Boroevičevega poročila vrhovnemu poveljstvu o streljanju Italijanov s plinom, ki zaključuje s povzetkom, da je bil potek borb na avstrijski strani resno ogrožen zaradi obstreljevanja z bojnimi plini samo v enem primeru.⁸ Drugače se glasi poročilo iz jesenske ofenzive (oktobra 1917),⁹ ko so posegle nemške čete na soško bojišče in izvedle 24. oktobra v Bovški kotlini močan napad s plinometi. Nemški poveljnik zatrjuje v svojem poročilu pod t. 8, da je bil učinek strahoten. V globeli so našli vso posadko (500—600 mož) mrtvo. Iz lege mrtvecev so sklepali, da je nastopila smrt nenadoma. Našli so tudi poginule konje, pse in podgane.¹⁰ Enako je opisal Iv. Matičič¹¹ dogodek pri Bovcu: »Vse je bilo črno, zeleno, sežgano od nemškega plina«.

Po prelomu pri Bovcu in Tolminu so se umaknili Italijani do reke Piave, kjer je končal avstrijski pohod.¹² Na bregovih reke sta obstali armadi in se preurejali. Na avstrijski strani so ukinili 26. decembra 1917 poveljstvo 2. soške armade. Gen. polkovnik baron Wurm s polkovnikom Körnerjem kot šefom gen. štaba je združil kot »Soško armado« vse enote dotodanje armadne skupine Boroevič pod seboj. 11. januarja 1918 pa je prevzel gen. polkovnik Boroevič s polkovnikom Antonom pl. Pitreichom kot šefom gen. štaba vodstvo armadne skupine, ki sta jo tvorili soška in 14. nemška armada. Ker so pa kmalu nato nemške čete odšle, je stopila na mesto 14. nemške armade novo postavljena 6. armada pod gen. polkovnikom nadvojvodom Jožefom. Da bi mu olajšali podređitev pod Boroeviča, so podelili 1. februarja

1918 Boroeviču čin maršala. Vendar nadv. Jožef ni ostal do konca vojne podređen. Ko je moral odstopiti 15. julija maršal Konrad pl. Hötzendorf, je stopil na njegovo mesto nadv. Jožef. Poveljstvo 6. armade pa je dobil Alojzij knez Schönburg-Hartenstein, njegov šef gen. štaba pa je postal Viktor Lorx pl. Ruzskin. Pod poveljstvom armadne skupine Boroevič so bile, kakor se da iz spisov obravnavanega fascikla posneti: Soška in 6. armada ter poveljstvi pripadajočih etapnih ozemelj. Poveljstvo armadne skupine pa je imelo poleg generalštabnega še oddelek za civilno upravo.¹³

Preosnova *pehote* v vojaški oddelek z različnim orožjem je hitreje napredovala. Pehotni polki so dobili poleg pehotnih bataljonov, telefonskega voda, tehnične kompanije, voda s pehotnimi topovi tudi posebne *strojniške* bataljone oziroma kompanije.¹⁴ Potrošnja strojnih pušk je silno rasla. Uporabljali so razne sisteme: Schwarzlose, Bergmann in italijanske Fiat. V začetku marca 1918 je prosil 65. pešpolk za popolno novo opremo svoje kompanije s strojnimi puškami, ker je izgubila v 12. soški bitki razen 4 vse strojnice. Značilno je bilo, da je moralo odobriti vrhovno poveljstvo, da so smeli polki razstaviti strojne puške, ki so postale nerabne, in obdržati za rezervno tiste dele, ki so bili še porabni. Posebno težavna je bila obramba pred sovražnimi letali s pomočjo strojnih pušk, odkar je odšlo nemško protiletalsko topništvo, ker je manjkalo posebnih vizirjev in specialne municije. V tem pogledu so bili nasprotniki mnogo bolj opremljeni. Na angleškem letalu, ki so ga zajeli Avstrijci septembra 1918, so ugotovili dvoje vrst strojnih pušk: sistema Maxim in Lewis ter specialno fosforno municijo. V posebnem poročilu so opisali strojnice, patrone in njihovo učinkovanje. O pomenu strojniških čet priča tudi ponovni ukaz vojnega ministrstva (24. julija 1918), da morajo uvrstiti najboljše moštvo najprej v strojniške čete, potem pridejo šele na vrsto ostale pohodne (Marsch-) formacije.¹⁵

Zaradi pomanjkanja krme in konj je bila usoda *konjenice* zapečatená. Konji so morali biti rezervirani za topništvo. Kljub vsem poskusom, rešiti vsaj del konjenice, je avstrijska konjenica izginila s pozorišča.¹⁶ Marca 1918 so dodelili konjeniške oddelke (eskadrone) posameznim pehotnim divizijam (brigadam) soške in 6. armade. Kmalu pa se je izkazalo, da ustreza po svoji borbeni vrednosti ena konjeniška divizija peš komaj eni pehotni brigadi. Zato je naročil Boroevič junija 1918 obema armadnima poveljnikoma, naj skrbita, da postanejo kavalerijske divizije s temeljito vezbo čim prej enakovredne pehotnim divizijam v napadu, obrambi in izgradnji položajev. Predvsem morajo skrbeti za primerno izobraževanje konjeniških častnikov. Boroevič ne bo trpel averzije velikega dela kavalerijskih častnikov zoper čisto pehotno vezbanje. Konjeniške divizije naj nato kmalu opremijo s strojnimi puškami, drugimi posebnimi bojnimi sredstvi in po možnosti tudi s topovi, kakor jih imajo pehotne divizije. Cilj naj bo, da bi prišla borbená moč teh čet čim hitreje v sklad z ostalimi rodovi vojske.¹⁷

Do večjih reform je prišlo tudi pri *topništvu*. Trdnjavski artileriji je pripadla vloga težkega topništva na bojnem polju. Pomen trdnjav samih pa je v teku prve svetovne vojne močno nazadoval. Ker so želeli sedaj težko artilerijo

uporabljati v bitkah, so nadomestili stari naziv »trdnjavskega topništva« z imenom »težke artilerije«. ¹⁸ Zato najdemo v našem fasciklu vrsto spisov, ki obravnavajo formiranje polkov težkega topništva v območju armadne skupine Boroević, preglednice specialnih topov od 15 do 42 cm, predpise za znake omenjenih polkov in razne premestitve. ¹⁹ Proizvodnja težkih topov pa ni bila kos potrebam armad. 29. julija 1918 prosi Boroević vrhovno poveljstvo, da bi smel obdržati oddelek težkega topništva, ki ga zahteva zase nadvojvoda Jožef. Pri soški armadi je prišel na 4 lahke topove komaj 1 srednje težek top. ²⁰ Na italijanski fronti so občutile avstrijske čete nasprotnikovo premoč glede minometov. Čeprav so jih dobile v teku leta 1917 nekaj več, so bile to vendar le priprave z majhnim doimetom (800—1400 m). ²¹ V nekem nedatiranem spisu toži 6. armada, da potrebuje izdatno število težkih minometov, ki bi učinkovali na razdaljo preko 2400 m. Dotlej je imel vsak korpus le 4 takšne. Zdaj so jim poslali iz vojnega plena italijanske 24 cm minomete. ²² Posebno važno je postalo za artilerijo topniško merjenje (Artilleriemesswesen), da se ugotovi položaj nasprotnikovih baterij. Boroević je opozoril 7. marca 1918 obe armadi, naj otežkočita vsako sovražnikovo delovanje, ki ima takšen namen, ker je uničila nasprotnikova artilerija že nekaj kratov avstrijske topove. ²³ Risba francoskega modela tankovskega voza je edina sled o tej novi vrsti orožja, ki pa na italijanskem bojišču ni prišla do veljave.

Kot bojni plini za granate in mine so prišli na avstrijski strani »zeleni — modri — rumeni križ« (tako so jih imenovali po zunanjih znakih) v poštev. Boroevića je skrbelo že marca 1918, ali se ohrani učinkovitost granat, ki so polnjene z bojnimi plini, dlje časa. ²⁴ Praktično je prišlo v večji meri do uporabe bojnega plina »zeleni križ«, drugega je poslalo nemško poveljstvo šele v začetku junija in ga niso mogli več uporabiti pri ofenzivi, ki se je začela 15. junija. Zadnjega pa tedaj Nemci vobče niso hoteli dobaviti. Ob neuspeli junijski ofenzivi baje avstrijski bojni plin ni prida učinkoval, ker se je zaradi daljšega vskladiščenja že razkrojil. To so baje ugotovili pozneje pri poskusnem streljanju, ki so ga priredili pri Boroevićevem armadnem poveljstvu proti mačkam in psom; tem menda bojni plin ni škodoval. ²⁵ O večjem komparativnem plinskem streljanju z različnimi vrstami plinskih granat pri poveljstvu soške armade poroča spis z dne 24. avgusta 1918. ²⁶ Še septembra i. l. obvešča vrhovno poveljstvo Boroevića strogo zaupno, da plina »rumeni križ« ne morejo izdelovati v državi, ker še ni toliko napredovala avstrijska industrija, da pa dobavljajo Nemci mesečno 35 ton omenjenega bojnega plina, kar zadošča za 35.000 granat. ²⁷

Avstrijsko bojno letalstvo se ni moglo dovolj razviti, še manj dohieteti razmah nasprotnikovih letalskih sil. Iz dneva v dan so te postale številčno močnejše. Imele so tudi boljše priprave. ²⁸ O tem priča tudi brošura v našem fasciklu, ki kaže vrste letal na italijanskem bojišču: francoske tipe (Farman, Caudron, Morane), angleške (Nieuport), italijanske (Caproni) in avstrijsko-nemške (Lloyd, Fokker, Lohner, Brandenburger). ²⁹ Vrsta spisov priča, kako malo učinkovito je bilo obstreljevanje nasprotnikovih letal po avstrijskih četah. ³⁰ Bolj zanimiv je le

Stanje položajev pri Gorici 1. novembra 1916 ob 8. uri zjutraj. Posneto s Sv. Gabrijela, kota 646 m

ukaz avstrijskega vrhovnega poveljstva 6. armadi, ki ga je prejel Borojevič 4. marca 1918, naj izvede bombni napad na Abano Bagni (znamenito kopalnišče, 6 km jugozahodno od Padove), kjer je bilo italijansko, francosko in angleško vrhovno poveljstvo.³¹

Za zdravstvene razmere v obalnem delu Benečije, v Makedoniji in Albaniji je pomemben vir deloma nepopolni zapisnik zborovanja vodilnih vojaških zdravnikov iz začetka l. 1918, ki opisuje velike težave pri pobijanju malarije. Prvo točko dnevnega reda so tvorile izkušnje zdravnikov pri uporabi kinina kot profilaktičnega sredstva, ki ga je bilo vedno težje dobiti. Drugi del obravnave so bila mehanična zaščitna sredstva, končno so sklepali o organizatornih ukrepih, ki naj bi preprečili nadaljnje širjenje te bolezni.³² Pri soški armadi je terjala malarija precej žrtev; avgusta 1918 se je razširila še griža pri mnogih divizijah, da je zbolelo dnevno okoli 70 mož, kar je bilo pa delno tudi posledica pomanjkanja hrane.³³

Avstrijsko vrhovno vodstvo je želelo pri nameravani veliki ofenzivi uporabiti nov način *bojne taktike*, ki so ga baje izdelali in preizkusili Nemci. Tako so upali prebiti fronto Italijanov in njihovih zaveznikov na Piavi in privedi do premičnega načina bojevanja.³⁴ Februarja in marca 1918 so priredili poseben tečaj za višje častnike, zlasti za komandante polkov, v vasi Passariano, 4 km jugovzhodno od Codroipa, kjer se je oktobra 1797 preliminarno pogajal general Napoleon Bonaparte z avstrijskim zastopnikom glede sklepanja znanega kampoformijskega miru. Kako pomemben je bil omenjeni tečaj, je razvidno iz dejstev, da je bila za vezbanje novih taktičnih načel na razpolago cela divizija (44. strelska). Vrsta spisov v našem fasciklu pa kaže, da je predvidevalo vodstvo tečaja tudi drugačne faze v razvoju dogodkov na bojišču. Zato so dali udeležencem podrobna navodila za primer: 1. da je potrebno preiti od premičnega načina bojevanja na pozicijski, 2. če so ugotovljeni znaki, da pripravlja sovražnik ofenzivo, 3. če je začetek sovražnikove ofenzive le še vprašanje nekaj dni, 4. če se je začela bitka, 5. če se stopnjuje jakost bitke, 6. če je sovražna pehota po artilerijski pripravi vdrla v avstrijske prednje postojanke, 7. če je bil sovražni napad odbit in je bilo treba izvesti protinapad.³⁵

Novi načini bojevanja, ki so jih morale vezbati čete, bi dosegli uspeh kvečjemu, če bi Avstrijci presenetili sovražnika in bi zaradi tega ostali sovražnikovi vojaki na prostorih, ki jih je obvladovalo napadalno topništvo. Toda priprave avstrijske junijske ofenzive so bile pravočasno izdane.³⁶ Sovražne čete so se umaknile pred pričetkom topniškega ognja v zadnje črte in čakale na napad avstrijske pehote, ki si je morala šele priboriti prehod čez naraslo Piavo. Zato je bila ta največja ofenziva avstro-ogrsk armade odbita, njene glavne sile razbite.³⁷

Na tečaju v Passarianu je predaval o *obveščevalni* službi pri armadnih poveljstvih Feliks Tomašovič, stotnik pri gen. štabu.³⁸ Iz »zaupnega« referata, ki se je ohranil v našem fasciklu, se da posneti, da sta zbirali obe armadi gradivo iz opazovanj in prijav čet, balonskih in letalskih opazovalcev, iz izjav ujetnikov, iz zaplenjenih spisov, letalskih fotografij in poročil telefonskih prisluškovalnih postaj. Za posebno

tajnost je smatral referent prisluškovanje radijskih oddaj (Radioabhorchdienst). Pozval je udeležence tečaja, naj o tem ne govore in tudi ne dovolijo, da bi govoril kdo drug o predmetu. Trdil je, da dešifrirajo vse sovražnikove radijske brzojavke kljub raznim težavam, zlasti uporabi tajnih znamenj. Menil je, da sovražnik niti ne slutiti, da prejmejo Avstrijci vsako poročilo, ki ga odda italijanska komanda, ki razpolaga z radijsko postajo, istočasno s tistim italijanskim poveljstvom, kateremu je bilo namenjeno. Izredno je baje koristila ta panoga obveščevalne službe ob avstrijskem prodiranju v Benečijo, ko so se vsak dan oglašale umikajoče se italijanske komande, sporočale svoj položaj in navajale svoje čete. S tem so baje izvedeli Avstrijci o poskusu Italijanov, da bi se ustavili ob Tilmentu, in o razvrstitvi njihovih divizij. Izvedeli so tudi, kdaj so dospele prve antantne pomožne čete v Italijo.

Predstavniki obveščevalne službe je tudi ocenil iz lastne izkušnje pomen posameznih virov. Trdil je, da s pomočjo zaupnikov Avstrijci niso mogli dosti izvedeti in da nič ne kaže, da bi pridobili na ta način kaj bistvenega gradiva.³⁹ Najvažnejše so postale izjave vojnih ujetnikov. Ti so morali prehoditi pravcati križev pot, ker so jih ponovno zasliševali pa tudi prisluškovali njihovim pogovorom. Ujetniki so dajali redno najboljša in najbolj zanesljiva obvestila.⁴⁰ O italijanskem prostaku je trdil Tomašovič, da se da od njega izvedeti mnogo, če ravnaajo z njim prijazno, potrpežljivo, govore z njim med štirimi očmi, mu dajo nekaj cigaret, škatljo sardin in kozarec vina. Ti vojaki narišejo ves položaj na fronti in pojasnijo vse podrobnosti na podlagi letalskih fotografij in kart. Prav isto pa je veljalo za italijansko obveščevalno službo, ki je zbirala podatke iz izjav vojnih ujetnikov in prebežnikov. Po nekem naključju je prišla baje takšna zbirka za dobo od začetka vojne do 12. soške bitke v roke Borojevičevega poveljstva. Bila je dokaz, kako dobro je bila večina avstrijskih vojakov informirana o vsem in kako so dajali mnogi avstrijski častniki Italijanom nasvete, kaj naj ukrenejo, da bodo dosegli pri naslednjem napadu svoj cilj. Zelo pohvalno je je izrazil Tomašovič o italijanskih častnikih. Komaj 2% ujetih častnikov je izklepetalo količkaj pri zasliševanju. Še med seboj se niso hoteli pogovarjati, kakor da bi slutili, da obstajajo prisluškovalne naprave. Kot primer izredno točnih informacij Italijanom je navedel referent nekega češkega poročnika, ki je prikazal oktobra 1917 sestav avstrijskih čet na Krasu in njihove priprave za veliko nemaško-avstrijsko ofenzivo, vendar mu Italijani niso dovolj zapupali. Dokler so stale armade na Krasu, ni manjkalo vojnih ujetnikov in tudi ne italijanskih vojaških begunov. Januarja 1917 so zaplenili Avstrijci pri Kostanjevici zaupno italijansko povelje, ki je označevalo tedanjo fazo kot »zimsko obrambno periodo«. Iz tega so mogli Avstrijci zanesljivo sklepati, da pred aprilom ne bo italijanskega napada, čeprav so sporočali zaupniki, da se pripravlja ofenziva. Kadar pa ni vojnih ujetnikov, mora ukazati armadno poveljstvo, da zajamejo čete vsaj nekaj sovražnikovih vojakov.

Pri preiskavi vojnih ujetnikov so tem odvzeli tudi zasebno korespondenco in eventualne službene spise. Pisma in kartice italijanskih vojnih ujetnikov so imela poseben pomen, ker

je bila pri Italijanih navada, da so zelo radi dopisovali s svojimi sorodniki in rojaki, ki so služili pri drugih edinicah. Iz te korespondence je mogla obveščevalna služba spoznati ustroj in sestav armad, nove formacije, premestitve čet in pripravljene vojaške akcije. Za časa bitk na Krasu je moral Tomašovič predelati v eni noči korespondence 1000–2000 ujetnikov. Ker je imel baje skrbno in stalno evidenco o pripadnosti vseh formacij, si je bil zjutraj že na jasnem, s katerimi deli italijanskih armad ima opraviti določeni odsek fronte.⁴¹ Tako je baje ugotovil februarja 1916 premik divizij na odsek pri Avčah, drugič je izvedel na enak način, da pripravljajo Italijani napad na Tirolskem. Iz beležnice italijanskega stotnika je povzel dispozicije za napad XIII. italijanskega korpusa. Enako je imelo tudi italijansko poveljstvo odlično gradivo na razpolago. To so ugotovili v 11. soški bitki, ko so zajeli pisarno brigade Catanzaro, kjer je bila med drugimi spisi tudi skica avstrijskih obrambnih naprav na Krasu. Zato ne bi smeli jemati častniki važnih vojaških zapiskov v sprednje bojne črte s seboj.

Zanimivo posameznost tvorijo tudi Tomašovičevo poročilo o telefonskem prisluškovanju v strelskem jarku. Na ta način so baje izvedeli Avstrijci točno dan in uro začetka topniškega obstreljevanja in pehotnega napada v 3. soški bitki. Toda že decembra 1915 so obvestili prebežniki Italijane o tem prisluškovanju. Od tedaj ni bilo več tako ugodno. Referent je priznal, da je telefonska disciplina pri Italijanih sedaj tako vzorna, da ne morejo Avstrijci presteči dosti pogovorov. Nasprotno pa se pogovarjajo avstrijski častniki preveč odkrito po telefonu med seboj o položajih baterij, minometov, komand, rezerv, municijskih zalog in podobnem.⁴² Pri obeh armadah so bili posebni oddelki za prisluškovanje telefonskih pogovorov (Spetelf-auswertungstellen), ki so dostavljali vsak dan strogo tajna poročila. Poseben odsek je zbiral in sestavljal poročila za vso fronto (Nachrichtenabteilung).⁴³ Evidenčna skupina »Sovražnik« se je zanimala tudi za delo sovražne propagande, ustanavljanje češko-slovaških, romunskih in poljskih legij itd.⁴⁴ Obveščevalna služba je prispevala gradivo za razne spise, ki so se ohranili v našem fasciklu, n. pr. za sezname italijanskih, francoskih in angleških divizij in polkov ter skice njihovih položajev.⁴⁵ Vse kaže, da je imelo Borojevičevo poveljstvo do oktobra 1918 precej pravilno sliko o porazdelitvi nasprotnikovih armadnih skupin.

O težavah pri *dopolnjevanju* izgubljenega moštva in ohranitvi borbene moči vojaštva poroča vrsta spisov.⁴⁶ Nadvse značilen je bil sledeči dogodek: 13. aprila 1918 se je odpeljala 1. kompanija XXXIX. pohodnega (Marsch-) bataljona 97. pešpolka na italijansko fronto, toda do 30. junija i. l. še ni dospela na namembno mesto. Zato je ukazalo Borojevičevo poveljstvo, naj poizvedo, kam je izginila.⁴⁷ Da bi olajšali težko vprašanje prehrane, so zaposlili julija 1918 pohodne formacije od XLI. bataljona dalje izmenoma za 4 tedne pri žetvenih opravilih.⁴⁸ Podrobna navodila so tedaj predpisovala že postavitev XLII. pohodnih formacij, katerim naj bi avgusta sledila XLIII., nato pa XLIV. pohodni bataljon.⁴⁹ Toda mnogi vojaški uradi so bili še z XLI. formacijo v zaostanku. Kr. madžarski honvedni minister je obljubljal septembra 1918 Borojevičevemu poveljstvu, da bo postavil XLV.

pohodno formacijo, in predpisal, da sme biti v njih kvečjemu do 40% Srbov oziroma Romunov.⁵⁰ V začetku oktobra 1918 pa je rezerviralo vrhovno poveljstvo nekatere pohodne kompanije za dopolnitev orožniških bataljonov »S« in jih poslalo v Beograd.⁵¹

Že prve dni januarja 1918 so začela usihati prehrabena sredstva Benečije. Sredi januarja je nastopila pri obeh armadah ob Piavi kriza v *preskrbi*, februarja se je zaostri in dosegla marca 1918 svoj prvi višek. Vojski so mnogo pretrpeli zaradi nezadostne, skrajno enolične hrane: kruha so prejeli 125 do 500 gramov dnevno, mesa 160 g moštvo na fronti, ostali pogosto nič, masti 8 g, povečini suho sočivje, ki je bilo skrajno nepriljubljeno. Povprečna telesna teža vojakov ja padla na 50 kg.⁵² Po čudnem naključju se je ohranila v našem fasciklu brzojavka nadvojvodje Jožefa Borojevičevemu poveljstvu z dne 27. maja 1918: »Pri današnjem obisku fronte je nastopilo moštvo nekega odličnega pešpolka v deputaciji ter prosilo za izboljšanje menaže, ker morajo umreti od lakote. Prepričal sem se, da odpade 50 g mesa na moža za dobo 24 ur. Pri takšni dotaciji mora v kratkem popolnoma odpovedati delovna sposobnost čete. Tudi položaj glede moke je beden, izboljšanja ne gre več odgoditi.⁵³«. Generalštabni polkovnik Rudolf Kiszling, pozneje generalni drž. arhivar Vojnega arhiva na Dunaju, ki je opisal ta primer v oficialni zgodovini »Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918«,⁵⁴ je pa zamolčal Borojevičev odgovor in naročilo nadvojvodu Jožefu, ki mu je bil tedaj še podrejen, naj energično nastopi proti takšnim pojavom, ki pričajo o nevarno omajani vojaški disciplini. Deputacij moštva ne pozna vojaški pravilnik (reglement). Zglasitev deputacije je obžalovanja vreden pregrešek zoper disciplino. Nadvojvoda bi moral deputacijo brezpogojno zavrniti. Brzojavno naj sporoči številko polka, ki mu je pripadala deputacija. S takšnimi slabo hranjenimi vojaki so pričeli Avstrijci svojo zadnjo ofenzivo junija 1918.⁵⁵ Ko pa je končala velika bitka v Benečiji s težkim neuspehom, je pritisnil glad pri vojaštvu na fronti še huje. Julija in avgusta pogosto ni bilo grizljaja mesa, niti grama maščobe, zjutraj in zvečer prazna črna kava, opoldne suho sočivje, majhna porcija slabega kruha, morda nekaj buč. Obleka vojakov je bila še bolj bedna kot preskrba z živili.⁵⁶

Pomembno vlogo pri razkroju avstrijskih armad so imeli *povratniki iz ruskega vojnega ujetništva*.⁵⁷ Že januarja 1918 so se pričeli vračati, od aprila dalje pa v vedno večjem številu. Vojaška uprava se sprva ni znašla. Ni bilo poskrbljeno za hrano, prenočišče, obleko in zdravstveno zaščito tistih tisočev, ki so prihajali. Pozneje so uredili zanje karantenske postaje. Toda ravnanje s povratniki ni bilo primerno. Dolgotrajna procedura je vzbujala ali krepila v njih ogorčenje zoper državo. Glede na izkušnje v ruskem vojnem ujetništvu zelo mnogi nikakor niso hoteli več ponovno oditi na fronto in se podrediti strogi vojaški disciplini. Povratniki so doživeli rusko revolucijo in videli tudi doma dosti gorja, bridkosti in socialnih krivic.⁵⁸ V nenavadno tesnem časovnem zaporedju so si sledili maja 1918 upori dopolnilnih čet na Štajerskem v Judenburgu (17. pešpolk),⁵⁹ v Murau (7. lovski bataljon), v Radgoni (97. pešpolk), v Neumarktu (bosanski 20. lov. bataljon), na Tirolskem v Lienzu, na Češkem v Rumburku in

Ceški Lipi, na Ogrskem v Bratislavi, Budimpešti, Peču in Subotici, v Hercegovini v Mostarju, v Srbiji v Kragujevcu (71. slovaški pešpolk), na Poljskem v Przemyslu in Lublinu.⁶⁰ Nekaj sledov omenjenih uporov najdemo tudi med spisi našega fascikla. Gre za premetstev dopolnilnih (nadomestnih) bataljonov 17. pešpolka in 7. lovskega bataljona v Benečijo pod oblast soške armade.⁶¹ Posebno zanimivo je poročilo o razpoloženju pri nadomestnem bataljonu 71. pešpolka v Kragujevcu: Moštvo je po zatrtem uporu molčeče, nezaupno, vendar ni dvoma, da sodi večina vojakov: »Tu ne moremo ničesar storiti, na fronti pa že vemo, kaj je ukreniti, namreč prebežati k sovražniku.« Povratniki so baje prepričani, da so v ruskem ujetništvu več prestali kot njihovi tovariši na fronti. Poročilo zaključuje: »Pri njih je imela ruska revolucija in propaganda poln uspeh. Zato ne marajo več na fronto.«⁶² Julija 1918 je pozval Borojević obe armadni skupini, naj skrbita za ohranitev discipline med povratniki iz ruskega vojnega ujetništva. Opozoril jih je, da gre pri tem pogosto za ljudi, ki so prežeti boljševiških in revolucionarnih idej, za katero skušajo pridobiti pristašev. Zato naj bodo častniki v čim tesnejšem stiku z moštvom, da spoznajo pravočasno nevarne elemente. Častniki naj ravnajo z moštvom pravično in blagohotno, skrbje čim bolj zanj, ga poučujejo in vplivajo v domoljubnem in dinastičnem smislu. Če pa zapazijo komandanti primer zločinske nediscipliniranosti, morajo nastopiti hitro, odločno in brezobzirno ter napraviti red z uporabo najostrejših sredstev. Da bi imeli za primer potrebe nujno brialno silo na razpolago, naj ugodno razmeste tečaje za vežbanje strojniških oddelkov, napadalne formacije in druge povsem zanesljive oddelke.⁶³

Odporniško gibanje, ki ga je krepila odlična sovražna propaganda, se je bolj in bolj zagrizlo v jedro avstrijskih armad v Italiji. Eno izmed zadnjih povelj Borojevićeve armadne skupine, ki je ohranjeno v našem fasciklu, obravnava poskus vojaškega prevrata slovanskih čet v obeh armadah septembra 1918. Povelje je bilo izdano na podlagi prijave distriktno komande v San Danielu, da so našli pri četovodju Karlu Liški, Čehu po rodu, letak v češčini, ki je pozival k organiziranemu uporu in ki ga je baje omenjeni Liška skušal sporočiti češkim vojakom edinice. Po nemškem, precej pomanjkljivem prevodu se je glasil letak nekako tako-le:

Bratje! Umor naših bratov pri San Donà di Piave,⁶⁴ enega češkega, enega poljskega in enega hrvatskega polka po avstrijskem topništvu, terja desetkratno maščevanje. Da izpolnimo to sveto dolžnost, Vas pozivamo v naše vrste, da skupaj ukrenemo naslednje. O vsem so že obveščeni mnogi polki.

Na dan zmede (italijanske ofenzive) bomo dali z morja poseben znak z ognjem med 8. in 10. uro zvečer, da smo se polastiti vseh poveljstev in odšli v dogovorjeno smer. Polastite se najprej višjih poveljstev in vseh častnikov (najbolje v obednici s klicem: roke kvišku!), odvzemite jim orožje in izročite jih revolucionarnemu odboru. Uničite spise komand, razrušite železniško progno, vzemite s seboj samo živila, tobak in municijo. Vse sumljive osebe zaprite. Kdor se ne bi podredil ukazom, ga takoj ustrelite. Korakali bomo v smeri Gemona—Pontabelj. Moštvo revolucionarnega odbora naj zasede te-

lefon in brzojav tudi na kolodvoru ter prisili postajnega načelnika, da spusti lokomotivo s tovornim vlakom v nasprotno smer in tako zadrži prodiranje avstrijskih čet.

Prpravite se za sveto in pravično stvar, za svobodo in samoodločbo narodov! Živela revolucija in slovanski narodi na svetu!⁶⁵

Za razmerje med *avstrijskim* in *nemškim* vojaštvom v Italiji pravzaprav ne nudi naš fascikel gradiva, le nek spis iz januarja 1918 rahlo kaže, da so imele nemške čete po prodoru italijanske fronte na Soči (oktobra 1917) prednost pri odnašanju vojnega plena. Slo je za strojno delavnico v Pordenonu, ki je imela specialne stroje za popravilo Fiat strojnih pušk in 27 visoko kvalificiranih delavcev. Omenjena delavnica je bila nujno potrebna za 6. armado, toda Nemci so odpeljali vse stroje razen vrtnega, stružnice in motorja, tudi vse transmisije in ročno orodje ter hoteli poslati strokovne delavce v taborišče za vojne ujetnike. Avstrijski častniki so bili proti ukrepom nemškega poveljstva brez moči. Edino, kar so mogli storiti, je bilo to, da so poslali italijanske specialne delavce v Ljubljano ter opozorili, da gre za kovinarje, ki naj jih zaposle v njihovi stroki in ne oddajo v taborišče vojnih ujetnikov.⁶⁶ Avstrijski so organizirali zbiranje *zaptjenih* topov, drugega strelnega orožja in municije v posebnih uradih, ki so bili deloma podrejeni Borojeviću armadni skupini (v Gorici in Ajdovščini), deloma pa neposredno vrhovnemu poveljstvu (v Caprivi, Ljubljani in Št. Vidu ob Glini).⁶⁷

Zadnje, kar bi utegnilo zanimati iz opisane zbirke aktov, so le delno ohranjena poročila o pripravah za veliko junijsko *ofenzivo* avstrijskih armad ob Piavi. Nekaj kratov so izpremenili dispozicije. Vsaj deloma je razvidno, da Borojević ni bil posebno vnet za ukazano ofenzivo. Bil je to zadnji napad avstrijskih armad.⁶⁸ Potem pa je šlo nezadržno demoralizaciji in propadu armad ter zlomu države naproti.⁶⁹ V naši zbirki iz te dobe ni več gradiva, tudi ne značilnega Borojevićevega povelja, da je smatrali Narodni svet v Ljubljani za »sovražnika«. »Če bi ovirali Slovenci pohod kolon, naj ga izsilijo čete z orožjem.«⁷⁰ Mnogi oddelki pa so prišli zadnji trenutek še v italijansko ujetništvo, ker je ukazal gener. major Alfred baron Waldstätten, šef operativnega oddelka pri vrhovnem poveljstvu, dne 3. novembra 1918 avstrijskim četam v Italiji, da ustavijo sovražnosti, medtem ko je pričelo premirje za nasprotnike šele 24 ur pozneje.⁷¹

Josip Zontar

OPOMBE

Kratice: AOK = Armeoberkommando; HGK = Heeresgruppenkommando Borojević; I. D. = Infanteriedivision; I. S. = Isonzoarmee; Kisa = Kommando der Isonzoarmee; Ö. U. K. = Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914—1918, herausgegeben vom österr. Bundesministerium für Landesverteidigung und vom Kriegsarchiv, VI. Bd. Das Kriegsjahr 1917., Wien 1936, VII. Bd. Das Kriegsjahr 1918, Wien 1938; Pivko = Lj. Pivko, Proti Avstriji, Carzano I.-IX. Maribor 1924—1928.

1. Enciklopedija Jugoslavije I. Zagreb 1955, 694. — 2. Ö. U. K. VII. 748, 765; Jos. Zontar, Zgodovina mesta Kranja, Lj. 1939, 362-364. — 3. Janko Brejc, Od prevrata do ustave, Slovenci v desetletju 1918-1928, Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, uredil doktor Jos. Mal, Lj. 1928, 169. — 4. Jos. Zontar, o. d. 377 sl. — 5. Ö. U. K. VI. 463. — 6. K. u. k. 73. I. D. Kmdo, Op. nr. 325/9, K. u. k. 10. Gebirgsbrigadekommando, Op. nr. 920/1, K. u. k. Art. Kommando 24. I. D., K. u. k. Res. Feldkan. Batt. 4/106 z dne 3. 2. 1918. — 7. Ö. U. K. VI. 451, 454-459, 443-471, 483. — 8. Gesammelte Mitteilungen über den Gaskampf, Dezember 1917, 1-3. — 9. Ö. U. K. VI. 516 sl. — 10. Istotam 12-14 in priloga 6. — 11. Iv. Matičič, Na krvav-

vih poljanah, Lj. 1922, 193. — 12. Pivko, VII. 14 sl., 37 sl., — 13. O. U. K. VII. 177, 278 sl., 362, 364. — 14. Ravnotam 56 sl., 72. — 15. HGK Op. nr. 100/89 in 2883/24, Isa Op. nr. 10566/29; 6. A. Stoflak nr. 61; Kriegsministerium Abt. 10 nr. 159700 res. — 16. O. U. K. VII. 60-63. — 17. HGK Op. nr. 531 in 996. — 18. O. U. K. VII. 66-76. — 19. AOK Op. nr. 163595, 78800, 82894, 163414; Isa Op. nr. 10629/9, 11828; HGK Op. nr. 1000/181. — 20. HGK Op. nr. 1000/177. — 21. O. U. K. VII. 70. — 22. 6. A. Op. nr. 1038. — 23. HGK Op. nr. 469. — 24. HGK Op. nr. 496. — 25. O. U. K. VII. 358. — 26. AOK Op. nr. 163743, 192244. — 27. AOK Op. nr. 171181. — 28. O. U. K. VII. 74-77. — 29. Erkennungszeichen österr.-ungarischer und feindlicher Flugzeuge. — 30. HGK Op. nr. 850/38; Isa Op. nr. 11013; HGK Op. nr. 100/292. — 31. HGK Op. nr. 457, O. U. K. VII. 228, 279, 307. — 32. Zapisnik obsega str. 3-34; o sanitarnih razmerah gl. še O. U. K. VII. 88 sl. — 33. HGK Op. nr. 700/84, O. U. K. VII. 572. — 34. O. U. K. VII. 89-93. — 35. Kursleitung Passariano 1918, nr. 701-707. 36. O odlični obveščevalni službi Italijanov splošno prim. Pivko, VI. 76-80, zlasti pred junijsko ofenzivo Avstrijcev, Pivko, VIII. 63 sl. — 37. Iv. Matičič, o. d. 214, 220-222, 232; O. U. K. VII. 210, 219, 266, 352, 364. — 38. Isa, der Nachrichtendienst bei einem Korps- und Armeekommando. — 39. Pivko, II. 117. — 40. Pivko, V. 11 sl., 14, VI. 76. — 41. Enako Italijani, gl. Pivko, VI. 108. — 42. Pivko, III. 6. — 43. Prim.

22. 3. in 25. 7. 1918. — 44. Kisa Op. nr. 5909, HGK Op. nr. 301/2292. — 45. Kisa Op. nr. 6852, HGK Op. nr. 301/1680, seznam angleških čet je ohranjen samo od str. 10-29. — 46. O. U. K. VII. 41 sl. — 47. HGK Op. nr. 800/359. — 48. HGK Op. nr. 800/405. — 49. Min. za dež. brambo nr. 21034 VIII. — 50. Kr. madž. konv. min. nr. 23780. — 51. AOK Op. nr. 112718/1. (nameravana XLV. pohodna formacija je že ertana). — 52. O. U. K. VII. 45, 94, 183-184, 201. — 53. HGK Op. nr. 856. — 54. O. U. K. VII. 202. — 55. Iv. Matičič, o. d. 214. — 56. O. U. K. VII. 336, 437, 571, 576. — 57. Pivko, VII. 81 sl. — 58. O. U. K. VII. 43-44, 96-98. — 59. D. Ravljen, Upor v Judenburgu 1918, Kronika II (1935), 65*-79*, Prežihov Voranc, Doberdob, Lj. 1950, 293 sl. — 60. Pivko, VII. 83, 85, 86. — 61. HGK Op. nr. 813/1, 813/6. — 62. AOK Op. nr. 108922. — 63. HGK Op. nr. 4410. — 64. O dogodkih pri S. Donà prim. Pivko, VIII. 68, IX. 59, 94. — 65. HGK Op. nr. 1336. — 66. HGK Op. nr. 100/9. — 67. AOK Op. nr. 85849. — 68. Prim. zvezek s str. 5-16 (oper. povelja od št. 1100/39 dalje, poročila italij. gener. štaba od 15.-24. junija 1918, O. U. K. VII. 177-364. — 69. O. U. K. VII. 565, 629. — 70. O. U. K. VII. 731, Alb. Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Sodobnost II (1934) 524-525, III (1935) 536 in posebna knjiga, ki jo je priredil Dr. D. Kermavner, Lj. 1938, 53-54, 151 in op. 24. — 71. O. U. K. VII. 734, Pri pregledu spisov mi je pomagal z mnogimi nasveti univ. profesor dr. J. Stempihar, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

IN MEMORIAM DR. JANKO POLEC

Dne 12. maja 1956 je umrl po daljšem, hudem trpljenju dr. Janko Polec, redni profesor univerze v Ljubljani v pokoju in redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Pokojnik se je rodil 19. avgusta 1880 v Kamniku. Po končanih pravnih študijah je vršil le nekaj let sodno službo po domačih krajih. Od 1910 pa vse do konca avstrijske monarhije je služboval na Dunaju, kjer je izrabil ves razpoložljiv čas za študij slovenske pravne zgodovine. Zlasti veliko gradiva je črpal v tedanjem dvornem arhivu in v arhivu notranjega ministrstva. Ker so postali arhivski fondi notranjega ministrstva v veliki meri žrtev požara 1927, je torej rešil pokojnik v svojih dunajskih letih mnogo za našo preteklost važne dokumentacije, ki bi bila sicer za našo znanost trajno izgubljena. Kot odličen pravni zgodovinar je bil pokojni Polec 1920 postavljen za honorarnega profesorja, 1925 pa za rednega profesorja na juridični fakulteti ljubljanske univerze. Ob ustanovitvi Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani 1938 je postal pokojnik redni član naše najvišje znanstvene ustanove.

Glavno pisateljsko delo pokojnega profesorja dr. Janka Polca je bilo posvečeno pravnozgodovinski stroki. Mimo proučevanja naše upravne zgodovine, katerega plod je n. pr. »Kraljestvo Pirija«, so pokojnika najbolj zanimali problemi slovenske agrarne zgodovine. Globoko je bil namreč prepričan, da moramo smatrati pravni in socialni položaj slovenskega kmeta za osrednji problem slovenske pravne, gospodarske in socialne zgodovine. Tako je izšla izpod njegovega peresa vrsta razprav, s katerimi je pokojnik oral ledino na polju slovenske agrarne zgodovine. Iz zanimanja za velike preosnove v drugi polovici 18. stoletja sta n. pr. zrastle razpravi »O odpravi nevoljništva na Kranjskem« (ZZR 9), pa »Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stoletja« (ZZR 15). Prav temeljnega pomena je razprava »Svobodniki na Kranjskem« (GMS 17),

s katero je osvetljeno eno najbolj temnih vprašanj slovenskega agrarnopravnega območja.

Dela pokojnega prof. Polca na polju slovenske pravnozgodovinske stroke imajo temeljni in trajni pomen. Prav zato mu moramo biti hvaležni tudi delavci na polju lokalne zgodovine v zavesti, da mimo njegovih dognanj ne bo mogel nihče, ki se ukvarja s podobnim študijem naše agrarne zgodovine, pa čeprav le v merilu drobnih krajevnozgodovinskih raziskav. In kadar črpamo gradivo iz bogatih zbirk dominikalnih, pa zapuščinskih aktov, ko se sklanjamo nad imenjskimi knjigami v Državnem arhivu Slovenije, se zavedamo, da je ves ta in še drugi material prišel iz okrožnega sodišča v Ljubljani v naš centralni slovenski arhiv prav na pobudo in s posredovanjem blagega pokojnika. Kronika se pa mora spomniti pokojnika tudi kot aktivnega sodelavca na polju lokalne zgodovine. Saj je njegov labodji spev posvečen prav njegovemu rojstnemu mestu Kamniku, ki mu je napisal v Kamniškem zborniku razpravo »Kamniške meščanske hiše in njihovi lastniki v dvesto letih«.

Pokojnika so zanimala med drugim tudi narodnokulturna vprašanja, zlasti razvoj visokega šolstva. K temu problemu, s katerim se je ukvarjal mnogo kot visokošolec, se je vračal v zrelih letih s spisom »Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo«, pa tik pred smrtjo, ko je pripravil izdajo o imatrikulacijah na ljubljanski centralni šoli v letih 1810-1813. Temu nedokončanemu delu se pridružuje v pokojnikovi zapuščini še vrsta drugih, ki jih bo treba urediti in objaviti. Saj je vztrajal pokojnik pri delu celo v zadnjem letu navzlic hudi bolezn.

Svetel lik blagega pokojnika bo ostal trajno v spominu vsem, ki smo ga poznali kot odličnega znanstvenika brezprimerne natančnosti in temeljitosti, pa kot vzornega učitelja in značajnega človeka, ki nam je pomagal z nasveti, na stečaj odpiral svoja dognanja in izkušnje in nam nesebično odstopal gradivo.

Dr. Pavle Blaznik